

יהודה דוד

באר יעקב מאה שנות התיישבות

איכרי באר-יעקב

תמונת המייסדים - קבוצת מתיישבים הראשונים במושיבה באר-יעקב. 1908

מלמעלה מימין לשמאל.

שורה 1- מרדכי מזובר, פרידה חיים, קרנדל משה, יצחק לובימוב, ברוך זהבי, גבריאל אביוב, רפאל אביוב, בת-שבע בת רפאל אביוב, אסתר אביוב.

שורה 2- יוסף בן עמי, יחזקאל בן-יעקב, זאב גניס, מיכאל בן מנוח, מנוח אביוב, אורה בת מנוח, נחום ז'בלוק, מרדכי כהנסקי, יוסף זוסמן, יצחק זוסמן, יהודית אביוב.

שורה 3- טובה כהנסקי, ציפורה אביוב, עדנה כהנסקי, יונה-ינטה זוסמן, עדנה זוסמן, יוסף(חוצב אבנים).

שורה 4- ישראל זייגר, סמי זייגר, רחל רפפורט-זהבי, שרה ז'בלוק, אנוטה לובימוב.

הערה: יש לציין כי חלק מהמייסדים אינם בתמונה מכיוון שלא נכחו אז במקום.

מבוא

במשך שנים, לפני שהתחלתי בתיאור סיפורה של מושבת באר-יעקב, רציתי מאוד לכתוב את תולדות מעברת חוטר - המעברה שבה חייתי שנים רבות, ובה עברתי פרק חשוב מאוד בחיי. עם זאת, היה חשוב לי לספר על משפחות החלוצים החשובים והמופלאים - אנשי המושבה שבקרבתה חיינו, אנשים שהיו חדורי אידיאליים לאומיים. התוצאה היא ספר המשלב בתוכו זרמים מקבילים שבשניהם פעלו אנשי-שם, והביאו כבוד לעם ישראל.

הספר "באר יעקב - מאה שנות התיישבות" מתחלק לשני חלקים: החלק הראשון הוא סיפור תולדות משפחות החלוצים המופלאים, חדורי האמונה הלאומית להתיישבות חדשה - שהלכו בעקבות חזונו של הרב יעקב יצחקי. הקמת המושבה ב-1907 במרכז הארץ פתחה צוהר של תקווה להתיישבות על-ידי מיזוג אוכלוסיות שונות זו מזו: פועלים מראשון-לציון ומפתח-תקווה מול טטים - שמוצאם מדגסטאן בקווקז, ובראשם מנהיגם הרוחני - הרב יעקב יצחקי - איש רב פעלים, אשר על שמו תיקרא באר-יעקב.

הפועלים החלוצים דגלו בעבודה עצמית ורצו להיות פועלים ועובדים עצמאיים במשקם. לעומתם, הטטים מקווקז היו רחוקים מהרעיונות ומהאידיאלים של העלייה השנייה. הם שאפו להיות בעלי משקים גדולים המעסיקים עובדים שכירים. בספר שזורים פרקי רכישת הקרקע, העלייה על הקרקע, סיפורי קרבות ועלילות גבורה של חלוצים אמיצים ויפי תואר שחלקם נפלו בדמי ימיהם. בספר מובאים תיאורים על עמידתם האיתנה במערכה הקשה, על הישרדות בסביבה עוינת ועל הפיכת המושבה למקום משגשג, יפה הצופן בחובו איכות חיים.

כיום, באר-יעקב בת מאה שנה 'צועדת' בגאווה אל התגשמות החזון של, באר-יעקב - 'פנינת-השפלה', עיר ואם בישראל.

בחלקו השני של הספר הבאתי את סיפורה של מעברת חוטר שנוסדה בשנת תש"י - 1950, ושמה ניתן לה על פי חזונו של ישעיהו הנביא: "ויצא חֹטֵר מגזע ישי ונצר מִשְׁרָשֵׁיו יִפְרָה" (ישעיהו, יא', א'). חוטר הייתה המעברה היחידה בארץ שנקראה בשם פרטי משלה. שאר המעברות נקראו בשמות היישובים שבהם או שבקרבתם שכנו. מטרת הסוכנות היהודית הייתה להפוך את מעברת חוטר ליישוב קבע, לכן הוקמו בה מוסדות ציבור ומקומות תעסוקה מגוונים. כך למשל, בשנת 1950 נוסד במקום בית החולים הגדול ביותר במזרח התיכון לטיפול בחולי ריאה. בית החולים היה מיסודו של מלב"ן (המוסד לטיפול בעולים נכים), שהקים ארגון הג'וינט בישראל. במשך שנות פעילותו טופלו בו אלפי חולים. אלה שהברואו יצאו ממנו בריאים בגופם ומעודדים ברוחם.

בשנת 1949 הוקם במקום 'בית-חינוך'. החל משנת 1956 הוא הפך לבית ספר, ונקרא בשם 'אהבת ישראל'. מנהל בית הספר היה מר אריה חורשי: משורר, סופר והיסטוריון ארץ-ישראלי. מר חורשי פיתח תוכניות לימוד במקצועות רבים: גיאוגרפיה כלכלית, גיאולוגיה, אסטרונומיה של פתולמיאוס, גלילאו גליליי, ג'ורדנו

ברונו, קופרינקוס, ועוד. תכניותיו כללו גם לימודי ידיעת הארץ, ספרות, מוזיקה, אומנות, ציור ופיסול. הוא גם ניהל חוג קבוע לציור בשעות אחר הצהריים.

הורכב צוות מורים ומורות. שלושה מהם התגוררו במעברה עצמה, והאחרים גרו בתל-אביב וברמת-גן. המורות היו תלמידות סמינריונים למורים. הן התייחסו ברצינות רבה לעבודתן: התעלמו מתנאי המגורים ומתנאי החיים הקשים של תלמידיהם, ודרשו מהם הישגים.

במעברה הופעלה מתפרה, בחסות משרד הסעד. כמו כן הוקם בית ספר מפת"ן לתלמידים בגיל 14 - 18, והקנה להם הכשרה מקצועית.

בחלק הזה של הספר מוגשים לראשונה סיפור החיים במעברת 'חוטרת' - אחת המעברות הגדולות שהיו במרכז הארץ, וסיפוריהם של הדמויות, שהפכו את המקום למה שהוא היום למרות כל הקשיים האובייקטיביים. הזיכרונות הרומנטיים כוללים את החיים הפשוטים והנעימים במעברה, למרות המצוקה הכלכלית, התרבותית והחברתית. המשפחות חיו זו ליד זו בהרמוניה, ולכל אחד יש זיכרון שעיצב את חייו. הסיפור שלי הוא הסיפור שלהם, מפני שהיה משהו משותף שכולנו חוינו. לעתים אני חי מחדש במחשבותיי את התקופה ההיא.

בספר זה התלכדו ה'זרמים': חוטרת והמושבה לנהר אחד גדול ששמו באר-יעקב, מי ייתן, והבאר תמשיך לנבוע מים חיים.

באר-יעקב - תושביה, מיקומה ותולדותיה

בטרם נתחיל בתיאור הנפלא של התלכיד של שתי עדות שונות זו מזו: אשכנזים וטטים - ילידי דגסטאן שבקווקז, התפתחותם הכלכלית-חברתית והתמזגותם זה בזה, אייחד כמה מילים למקומו של היישוב שנקרא בפי הערבים 'ביר לימון' והפך לבאר-יעקב בקרב תושביו היהודיים.

באר-יעקב נמצאת באזור השפלה, מדרום לכביש תל-אביב ירושלים. בסביבה זאת גבעות בגובה 75 מטר מעל פני הים.

בסביבת היישוב עברה בימי קדם 'דרך-הים', או בשמה הרומי - 'ניה מאריס'. הדרך נמשכה לאורך ארץ ישראל. הייתה זו דרך חשובה לכל ארצות המזרח, הן בימי מלחמה והן בימי שלום. בסביבתה עברו ערים כגון: יהוד, בני-ברק, גת-רמון ואחרות. על קיום יישובים אלה מעיד הפסוק בספר יהושע: "ויהוד ובני-ברק וגת-רמון. ומי הירקון והרקון עם הגבול מול יפר" (יהושע י"ט מה - מו).

בימי בית המקדש נהגו אבותינו להביא עומר משדותיהם. מסופר במשנה ובתלמוד שהיו מביאים עומר משדות צריפין, "שבא מגגות צריפין" (מנחות, יד, בבלי, מנחות סד ב) סמוך לבאר-יעקב (אשר במשך הזמן הפכה בפי הערבים לסרפנד).

במשך מאות שנים היה האזור שומם. צבאות שונים עברו בסביבה. היחידים שהתגוררו במקום, אך לא בקביעות, היו הבדואים משבט סתריה. הם נתנו לו את השם 'ואדי-לימון'.

ברבע האחרון של המאה ה-19 עלתה חשיבות האזור שבו נמצא ואדי-לימון. הכומר הגרמני לותרני, לודביג שנלר, הגיע למקום כדי להקים בית ספר חקלאי. האב שנלר הקים קודם לכן את 'בית היתומים הסורי בירושלים', בו שוכנו ילדי נוצרים מרונים שהוריהם נטבחו בשנת 1860 על-ידי

חורשים במחרשת העומק עם עשר בהמות
"בביר-סלים". מאוסף קיבוץ נצר-סירני

מוסלמים בסוריה ובלבנון.

בספרו, 'מה הפסדנו בארץ הקודש', כותב הרמן שנלר, נכדו של לודביג שנלר: "בשנת 1875 יצא האב שנלר בליווי שני עוזרים, ערבי וגרמני, ברכיבה על סוסים אל השפלה ובחן קרקעות. שטחים עצומים היו אדמת בור אשר לא ידעה מחרשה. היו גם שטחים שעידודם אריסים עיבוד רופף ולקוי..."

בשנת 1889 הצליח האב שנלר לחכור שטח של כ-10,000 דונם מהתורכים

לתקופה של 40 שנה. רק גן קטן נמצא בשטח. פרט לגן הזה

הייתה האדמה שוממה. האדמה הייתה בחלקה עידית ובחלקה הייתה אדמת חול קלה... לא הצמיחה כי אם קוץ ודרדר. פה ושם נראו שיחים בודדים ומנוונים. ביתרו את האדמה חריצים עמוקים, שהיו מתמלאים מים ברדת גשמי זעף. בשטח היה מעיין דל, שבימות החמה פסקה נביעתו. הוא לא הספיק לצרכי הבדואים אשר היו נוטים את אוהליהם בשטח, בלי שתהיה להם זכות לכך. הבדואים שחנו בשטח, היו נכונים להשכיר את עצמם לעבודה, ומיד הרגישו את עצמם כמעורים במקום... נחרשה האדמה בכל חלקותיהם. לניסיון גידול חיטה, שעורה, תלתן, שיבולת שועל ומיני קטניות. נטעו גפנים ועצי תות, עצי זית, תאנים, חבושים, שיזפים אפרסקים ומשמש...

כדי להבטיח את גבול השטח ניטעו ליד תעלת הגבול שיחי צבר, אשר יצרו תוך זמן מועט משוכה בלתי חדירה... בייחוד עמדו והצליחו המינים שנשתבחה בהם הארץ בימי קדם: הזית, התאנה והגפן. אחרי ניסיונות של שנים הוחל בגידול תפוזים ולימונים. ניטעו גם עצי איקליפטוס, אך בעיקר התפתח גידול ההדרים.

ערבים מן הסביבה עבדו בחקלאות. חלק מהם התגורר בבית מרוחק, הוא 'בית שחר' שגבל בגדר של מחנה ג'. ליד בית שחר הייתה באר להשקיית הפרדסים.

בסוף המאה ה-19 קיבלה יק"א – חברת התיישבות יהודים – את השטחים מידי הברון רוטשילד ומסרה אותם למתיישבים, אבל בניגוד לברון יק"א לא העניקה קצבאות למתיישבים, אלא תמכה בהם באמצעות הלוואות. בעקבותיה של יק"א הצטרפה תנועת חובבי ציון ורכשה אדמות.

במהלך השנים האלה נעשו ניסיונות על-ידי הגרמנים לקנות את הקרקע אך ללא הצלחה. לפתע הגיעה הזדמנות לקניית הקרקע: עיריית רמלה פרסמה הודעה על מכירת הקרקע. בתחילת המאה ה-20 קיבל סניף 'גאולה' בארץ שבין מנהליה היה מאיר דיזינגוף, החלטה עקרונית לרכישת קרקע במרכז הארץ למען 'חובבי ציון' – את ביר סלים שהיא ואדי-לימון. בשנת 1897 הוקמה במקום חווה חקלאית גרמנית לחווה ניתן השם 'חוות שיפון' על שם מנהלה.

בתחילת מלחמת העולם הראשונה השתכן מטה הצבא הגרמני בחוות שיפון הגרמנית, והמטה התורכי חנה במושבה.

בשנת 1906, כאשר הוצעו 6000 הדונמים של אדמת 'ביר סלים' למכירה פומבית, סוכם בין חברת 'גאולה' ובין בנו של הכומר הגרמני שנלר, מחוות שיפון על חלוקת השטח בניהם: 2000 דונם על שם וארבורג, לחברת 'גאולה' ו-4000 דונם לבנו של שנלר. למען ההגינות ישתתפו הגרמנים במכרז ויציעו 28 פרנק לדונם.

ההסכם יצא לפועל ובמחצית השנייה של שנת 1907, נמצאה גם דרך למכירת 'ביר סלים' לקבוצה של יהודים מקווקז ופועלים מבני העלייה השנייה במטרה להקים במקום מושבה. לפי הצעתם של הרופא, ד"ר חיסין ושל מאיר דיזינגוף, ממנהליה של חברת 'גאולה', המתיישבים ישלמו 35 פרנק לדונם בתנאים הבאים: רבע מערך הקרקע ישולם במזומן, והשאר ישולם לוועד האודסאי במשך עשר שנים ובריבית של 2%.

לקראת סוף שנת 1907 נחתמו החוזים לרכישת הקרקעות בין חברת 'גאולה' ובין 25 המתיישבים: 17 עולים מרוסיה, 7 מקווקז ו-1 מפרס. את 2000 הדונם חילקו ל-40 חלקות בשטח של 50 דונם כל אחת.

ב-1917 פרצו הצבאות הבריטים לארץ ישראל דרך מצרים וסיני, בקעו את החזית התורכית-גרמנית בדרום והתקדמו לאורך 'דרך הים' אל פנים הארץ. אחרי קרבות עם התורכים השתלטו הבריטים על רמלה ועל כל סביבתה, הגיעו עד הירקון ונעצרו ב'קו שתי העוג'ות' – הירקון במערב ונחל עוג'ה במזרח. עם התקדמותם, וכדי להקל על תנועת צבאם, התחילו הבריטים בסלילת מסילת ברזל ממצרים אל לוד. המסילה עברה בקרבת באר-יעקב וביר-סלים – היא חוות שיפון.

השדות והגינות של ביר-סלים נדרסו תחת רגלי הצבאות המתקדמים והנסוגים, העוברים מצד אל צד. ביר-סלים נפלה לידי הבריטים. גנרל אוסטרלי קיבל את כל האחוזה, והמטה הבריטי התמקם בשני הבניינים הגדולים, מאחר שלא מצא מקום נוח יותר לאורך חוף הים. באחד השדות החיצוניים נמצא מחנה הצבא המזרח הודי-בריטי אשר את אוהלו אפשר לראות בבירור מן הבאר.

בשל מיקומו המצוין של אזור באר-יעקב, הנמצא במרכז הארץ ובקרבתו עוברות הדרכים החשובות ביותר – השתכנה בביר-סלים המפקדה העליונה של הצבא הבריטי, ובה היה מטהו של המפקד הראשי גנרל אנגלי. כאן נערכו כל תכניות הכיבוש, מכאן – מ'קו שתי העוג'ות' – יצאו ההוראות, ומכאן תוכננה ונוהלה מתקפת הבזק היחידה במלחמת העולם הראשונה לכיבוש ארץ ישראל הצפונית עד דמשק ואנטוליה ולהכנעת תורכיה. למטה הבריטי בביר-סלים הגיע שליח המלך

ג'ורג' החמישי והעניק לאלנבי לאות הוקרה, דרגת פילדמרשל ותואר 'לורד אוף מגידו'.

כעבור חמש שנים הורשו הגרמנים לחזור לחוות שיפון, אך לא לבניינים. בשנת 1928 עזב הצבא הבריטי את ביר סלים, והגרמנים החלו לשקם את המקום באופן אינטנסיבי בסיועם של עוזרים מגרמניה. הם עיבדו את האדמות והמטעים וזרעו שדות פלחה בין המושבה באר-יעקב לחווה. כל זאת עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

מסילת הברזל העוברת בבאר-יעקב היא קטע מסילה שבנו הבריטים במלחמת העולם הראשונה עם התקדמות צבאם ממצרים ומסיני כדי להקל על העברת אספקה לצבאם הלוחם. אז הגיעה המסילה עד ללוד.

תושבי באר-יעקב

הטטים – משהו על תולדות היהודים המופלאים מהרי קווקז, אנשי העלייה הראשונה.

אזור קווקז משתרע בין הים השחור לים הכספי. המקום משך אליו מאז ומתמיד כובשים והושפע מתרבותיות ומדתות שונות. רוב יהודי קווקז חיו בדאגסטן (בתורכית-פרסית: 'ארץ הרים'). הם נקראו 'יהודים הרריים' או 'טטים'. שפתם הייתה 'טטית' – ניב בפרסית צפונית המעורב במילים תורכיות ועבריות. במשך הזמן יצרו היהודים בשפה זו ספרות, כשהם משתמשים באותיות עבריות.

הטטים הם בני עדה גאה, זקופת קומה ועזי נפש. הם היו פרשים מעולים (בין המייסדים היה מנוח אביוב פרש מעולה), לובשי תלבושת קווקזית, חובשי כובעים שעירים, וחוגרי חרבות למותניהם. הם היו תושבי הרים מובהקים, עבדו בשדות ובמטעים, התרחקו מהשפעות מקומיות ושמרו על מנהגיהם ואמונותיהם מימים ימימה. לפי המסורת שבידיהם, מוצאם מעשרת השבטים אשר הוגלו בידי מלכי אשור.

במאה ה-18, בעת 'מלחמות החרות' של עממי הקווקז נגד הרוסים הכובשים, סבלו יהודי דאגסטן מהמוסלמים ההרריים. רובם עזבו את ההרים וירדו אל העמקים ואל העיר דרבנט. קבוצות חלוצים עלו אז לארץ ישראל, ורובם נמנו עם אנשי העלייה הראשונה.

רוב תושבי באר יעקב, שבאו מהרי קווקז, הגיעו מהמרכז הגדול שלהם – דרבנט. היהודים ישבו בדרבנט כבר מתקופת הכוזרים (המאה ה-7 – המאה ה-12 לספירה). יש להניח, שהם היו הראשונים אשר הפיצו את היהדות בין הכוזרים, שחלק מהם עבר לדרבנט, אחרי חורבן מלכותם. קיימת סברה שדרבנט היא טרבנת הנזכרת בתלמוד "ריש ספרא מטרבנת" (ירושלמי מגילה פרק ד' הלכה ה'). במאה ה-12 נזכרים יהודי דרבנט בכתביו של בנימין מטודלה, וכן בכתביהם של נוסעים שונים, עד המאה ה-17.

במאה ה-18 סבלו יהודי דרבנט מ**מְנַה שָׂאָה** – שליט פרסי שהכריח רבים מהם להתאסלם.

בקרוב בני הקהילה הקווקזית התפרסם הרב **יעקב יצחקי** (1846-1917), נצר למשפחת רבנים מהעיר דרבנט. הוא היה תלמיד חכם והרבה לעסוק בתורה. פרט לכך, הוא עסק במחקר על מוצא אָחיו, והיה חבר באקדמיה הרוסית למדעים. עוד בהיותם ברוסיה פנו חברי הקבוצה הקווקזית, ובראשם מנהיגם הרוחני, הרב **יעקב יצחקי**, לחובבי ציון בבקשה להתיישב בארץ ולהקים בה יישוב חקלאי. עם פעולות גאולת הקרקעות ורכישת השטחים החדשים ניתנה להם האפשרות להגשים את שאיפתם.

קבוצת הפועלים – אנשי העלייה השנייה

בראשית המאה ה-20 התחילה התעוררות חברתית ברוסיה, שהובילה בין השאר, לניסיונות מרידה בשלטון הצאר.

באותה עת הלכה וגברה מצוקת היהודים: האנטישמיות לובתה וטופחה על-ידי השלטונות. בפסח 1903 פרצו בקישינב פרעות, ועשרות יהודים נרצחו באכזריות רבה. הפוגרום גרם לזעזוע עמוק בקרב יהודי רוסיה. אצל בני הנוער התעוררה יזמה להגנה עצמית ולרכישת נשק, וכאשר החלו הפרעות בעיר הומל (1903) הייתה ההגנה מוכנה. אף על פי שהצבא עמד מאחורי הפורעים, הצליחו המגנים לפגוע בהם. בסופו של דבר הם נאלצו לעזוב, משום שהשלטונות החלו לחפש אחריהם.

נוצרה הרגשת מחנק ותסכול. צעירים – רווקים ורווקות בשנות העשרים לחייהם, רובם מעיירות ומערים במזרח אירופה – החלו לפעול בארגונים ציוניים ולעלות לארץ ישראל מתוך אידיאלים סוציאליסטיים ומתוך מרד נעורים. הרכבם היה מגוון: היו ביניהם בוגרי ישיבות, בוגרי אוניברסיטאות ואף תלמידי תיכון שברחו ממאסר. לעתים הם עלו לארץ נגד רצונם של ההורים או אפילו בלי ידיעתם, ולפעמים בלי פרוטה לצרכי הדרך, לדוגמה: ברוך זהבי, רחל רפופורט, נחום ז'יבלוק ומשה קרנדל החלו לפעול בארגונים, 'צעירי ציון' ו'פועלי ציון'. חיים פרידה, נחום ז'יבלוק ומשפחות אביוב, קדשביץ', סלונים, יצחקי ואחרים, עלו לארץ והיו עובדי אדמה. חלק מהאנשים נטש את ספסל הלימודים באוניברסיטה, בגימנסיה או בישיבה, כמו: זאב גניס, יצחק לובימוב, ברוך זהבי, יוסף זוסמן, שרה ז'יבלוק, משה קרנדל, רחל רפופורט.

הם עלו לארץ, והיו צריכים להסתגל לעבודה פיסית בתנאי אקלים קשים. יום העבודה היה מתחיל השכם בבוקר ומסתיים בשעות החשכה. רובם הצליחו במשימתם והפכו לאיכרים בעלי חזון. למרות הקשיים הפיזיים הם הצליחו לרקום חיי משפחה ולכרות ברית עם אימא אדמה. הפועלים הצעירים חדורי האידיאלים חיפשו עבודה במושבות קרובות ורחוקות כדי להתפרנס. בקרב פועלי העלייה השנייה התארגנה קבוצת חקלאים בראשון-לציון,

בפתח-תקווה וברחובות. הם היו נחושים בהחלטתם וחדורי אמונה ורצון להקים התיישבות חדשה.

כולם, כולל אנשי הקבוצה הקווקזית, נטלו על עצמם משימה קשה, לתקוע יתד איתן ב'ביר-לימון' השוממה, שהייתה מוקפת כפרים ערבים, ולא היו בה מים. המייסדים החלוצים הגשימו את חזונם, והפכוהו בעמל כפיהם למציאות. הם שילמו בעד אדמתם במיטב כספם כאנשים גאים ועצמאים, וסירבו לקבל כל סיוע כספי. יחד עם הנשים שסייעו במערכה הקשה להישרדות, נוצר טיפוס של איכר עברי גאה העומד איתן על אדמתו ושומר בקנאות על אופייה החקלאי והכפרי של המושבה באר-יעקב.

אנשי המעברה

עם קום המדינה ופתיחת שערי הארץ הגיעו ל'בית-העולים' – שקודם לכן היה מחנה בריטי ענק – בעיקר עקורי המחנות מאירופה ומקפריסין. במשך הזמן הגיעו עולים משאר מדינות אירופה.

באותם ימים הגיעו גם אנשי העלייה הגדולה מארצות האיסלם. יהודים אלה עלו ממניעים אידיאולוגים טהורים ומתוך משאת נפש לחיות בארץ ישראל. בית העולים נפתח שלבים-שלבים בהתאם לגלי העלייה, והפך למרכז ענקי לעולים חדשים מכל הארצות ומכל הגלויות. אחת המטרות העיקריות הייתה זירוז התהליך של מיזוג הגלויות. שיא התפוסה במקום הגיע ל-35,000 נפש. העולים שוכנו בחלקת אדמה קטנה (כ-500 דונם), בצפיפות איומה ובתנאי דיור בסיסיים ביותר: אלפי אוהלים, בדונים וצריפונים 'קישטו' את מעברת חוטר.

בתחילה בודדו את העולים ולא אפשרו להם לעבוד. הם הלכו בטל, אכלו לחם חסד, והיו סמוכים על שולחנה של הסוכנות היהודית. בתקופה זו, כשהמצב הכלכלי ומצב התעסוקה היה קשה ביותר (תקופת הצנע 1949 - 1952), חלה הרעה במצבם של העולים. הם הפכו בעל כורחם לפועלי דחק ולמחוסרי עבודה. היו ביניהם עשירים ובעלי נכסים שהפכו כאן לחסרי כול.

לאחר פינוי מסיבי של עשרות אלפי תושבים בשנת 1952, נותרו במקום, תוך חודשים מעטים כ-1500 משפחות. למעלה מ-90% מהם היו עולי אסיה ואפריקה, והעדה הגדולה ביניהם הייתה העדה הבבלית.

למרות הקשיים האובייקטיביים, המשפחה במעברה הייתה גורם ממתן ביותר בהתנהגותם של הצעירים, שכן החיים הפשוטים במעברה היו נחלת הכלל. למרות המצוקה הכלכלית, התרבותית-חברתית התפתחו יחסי שכנות יפים והרמוניים.

הפגישה והחיים המשותפים במעברת חוטר תרמו לגיבוש הווי והרגלים משותפים בין אנשים בעלי רמות שונות רחוקות זו מזו. הייתה זו תקופה מיוחדת. כל מי שגר שם נושא איתו זיכרון שעיצב את חייו ואת הדרך שעבר. ותיקי המעברה זוכרים בערגה וברגשות רומנטיים את התקופה: את ההווי המיוחד שנוצר לצילם של עצי

האיקליפטוסים ולפתחם של הבתים שדלתותיהם היו תמיד פתוחות. השהות במעברת חוטר התארכה למעלה משנות דור. מבין בוגרי המעברה, מוכרים לציבור הרחב, המוזיקאים שלמה בר ודודו אלהרר וי"ר 'זהבי' בחולון, יהודה בן-משה. בחלק השני של ספר זה יסופר סיפורם של הדמויות, שהפכו את המקום להיסטוריה בימינו.

התפתחות המושבה

באר-יעקב, נוסדה ב-1907 כמושבה קטנה, והייתה מוקפת כפרים ערביים מכל עבר. הבדידות והפחד היו מנת חלקם של תושביה במשך עשרות שנים: אין ספור התנכלויות והתנפלויות עברו עליהם, אך הם עמדו באומץ ובגבורה בכל התלאות. חלומם של המתישבים הראשונים היה לצאת למרחב. חלומם התגשם רק לאחר כיבוש רמלה ולוד בידי חיילי צה"ל: חלק מהתושבים, שפוגו בזמן המלחמה מחמת הסכנה חזרו, והמושבה זכתה סוף-סוף לרווחה עם הקמת המועצה המקומית ביום 30.10.49. שאיפתה הראשונה של המועצה הייתה להרחיב את שטח היישוב, להגדיל את מספר התושבים ולהקים שכונות חדשות.

לתחום שיפוטה של המושבה סופחו אלפי דונמים של אדמה פורייה, שננטשו על-ידי הצבא הבריטי ועל-ידי הערבים. סיפוח האדמות אפשר למייסדים החלוצים להגשים את חלומם ולפרוץ "ימה וקדמה צפונה ונגבה".

סוכם עם המוסדות הממלכתיים, שיש לשמור על אופייה הכפרי-חקלאי של המושבה, כך שהיא תהווה 'ריאה ירוקה' לערים מסביב.

בשנת 1950 הוקמה במקום התיישבות חקלאית שכללה 39 יחידות משק ו-12 משקי עזר. הפרויקט נקרא אז 'הרחבת באר-יעקב', וכיום 'נווה דורון'. השם ניתן למקום אחרי מלחמת 'שלום הגליל' הראשונה לזכרו של הצנחן סגן דורון שושני ז"ל, שנפל בצידון.

פרט לכך, הוקם באותה שנה השיכון הראשון של באר-יעקב, שיכון רמב"ם שכלל 160 יחידות דיור. במרוצת השנים הוקמו שיכונים נוספים ויישוב חקלאי נוסף: בהתחלה, בשנת 1952 הוקמה שכונת הרצל כשיכון צריפים שוודיים בן 150 יחידות דיור. שנה לאחר מכן, בשנת 1953, הוקם מושב 'תלמי-מנשה' במבואותיה המזרחיים של באר-יעקב, על אדמת הכפר הערבי הנטוש 'אבו פדל'. רוב המתישבים היו אנשי תנועת 'מן העיר אל הכפר'. המושב נקרא על שם הבילוי מנשה מאירוביץ', והוא סופח סופית לבאר-יעקב בשנת 1991. בשנת 1965 סופחה גם מעברת חוטר למושבה.

באר-יעקב זכתה לספח לתחום שיפוטה שטחים נוספים: את כפר 'סרפנד אל עמר', את תחנת הניסיונות של משרד החקלאות, את אזור התעשייה של בית חרושת 'הארגז', את מחסני הסוכנות שבמערב כביש רמלה, וכן שלושה בתי חולים: 'אסף הרופא', 'שמואל הרופא' ו'המרכז לבריאות הנפש באר-יעקב'.

בתחילת שנות ה-70 של המאה ה-20 קלטה באר-יעקב עולים חדשים מארצות הגוש הקומוניסטי, בעיקר מברית-המועצות ומרומניה. בשנת 1992 קלטה המושבה עולים מאתיופיה וממדינות חבר העמים. עולים אלה שוכנו באתר המגורונים בצריפין. המעברה הייתה האחרונה כמעט להתפנות. כיום הפך האזור לשכונת 'גבעת חוטר'. שכונה שהיא גן נווה ומקום מגורים מפואר. את חורבות המעברה החליפו וילות נאות ואוכלוסייה חזקה ותורמת.

כיום באר-יעקב משתרעת על פני שטח של 12,000 דונם, וגבולותיה המוניציפאליים הם: בצפון – כביש תל אביב-ירושלים, בדרום – קיבוץ נצר סירני, במזרח – רמלה ובמערב – ראשון-לציון.

תחומי העיסוק של תושבי המקום שונים ומגוונים, והם מוצאים את פרנסתם בעיקר בסביבה הקרובה: במחנה הצבאי הסמוך – צריפין, בשלושת בתי החולים הנמצאים בשטח השיפוט של המועצה, בשוק הסיטונאי, במפעל הביטחוני, בתעשייה המקומית ובשירותים.

מוסדות חינוך ותרבות

באר-יעקב ידועה כאחד המרכזים הרוחניים-דתיים. היישוב הפך למודל ולמופת של חיים בצוותא: חילוניים לצד דתיים, עולים לצד ותיקים. היישוב שומר על אופיו ועל יחסו האוהד לעולם התורה. במקום אפשר למצוא את ישיבת 'באר-יעקב' הגדולה, שבה לומדים תלמידים מכל העולם, ואת ישיבת 'באר-יעקב' הקטנה לילדים. כמו-כן ישנן במקום שתי ישיבות מפורסמות וגדולות: 'ישיבת נווה ארץ' ו'ישיבת 'שארית יוסף' – ספינת הדגל של הישיבות הספרדיות. במקום יש גם חטיבת ביניים וסמינר למורות – סמינר באר-יעקב.

אוכלוסיית הילדים והנוער של באר-יעקב (בני 2 – 18) מונה היום כ-1,800 נפש, רובה משולבת במוסדות החינוך והתרבות: במעונות היום, ב-11 גני ילדים וב-3 בתי ספר יסודיים לומדים כ-1,400 ילדים. כ-400 בני נוער לומדים בבתי ספר תיכוניים באזור, לא כולל את תלמידי הישיבות ואת תלמידות הסמינר ביישוב. מחלקת החינוך מפעילה את 'קרן קרב' להעשרה חינוכית ותרבותית ומועדוניות לעזרה בלימודים.

במרכז היישוב פועל מתנ"ס מפואר, הכולל אולם מופעים ובו 315 מקומות. צוות המנהלים, ובראשם אורי שמעוני והרכזים, אילנה חננאל, אורי חונה וחייה פלג מובילים את פעולות התרבות ביישוב יחד עם ניר יצחקי, חבר המועצה הממונה על המתנ"ס. הפעילות במתנ"ס מגוונת ומכילה סל חוגים עשיר ואיכותי: להקות ריקוד – החל מילדי הגן וכלה בלהקות ייצוג (בהנהלת הכוריאוגרף קלוד דדיה). חבורות זמר של ילדים, נוער ומבוגרים. חבורת הזמר של המבוגרים 'צלילי הבאר' הופיעה ביום העצמאות תשס"ו באירוע המרכזי שנערך בהר הרצל בירושלים. במקום פועלת גם קבוצת תיאטרון בהדרכתו של הבמאי אריך יעקובוביץ' ומעלה הצגות תיאטרון לילדים, לנוער ולמבוגרים. הלהקות המקומיות כוללות קבוצות בגילים שונים ומופיעות בפסטיבלים ברחבי הארץ ובעולם.

שניים מתלמידיו של החוג לאומנות הלחימה טק-ואן-דו-רן אטיאס ועידן גרשון הם חברי נבחרת ישראל ונמנים על אלופי הארץ. נערים אלה הביאו כבוד ליישוב.

לבני הנוער מוצעת פעילות חברתית-תרבותית המעצימה אותם, למשל: פרויקט במסגרת נאס"א – נוער נגד אלימות, סמים ואלכוהול, פרלמנט נוער וחדר מחשב חדיש ומשוכלל, העומד לרשותם של כל בני הנוער.
חברי המתנ"ס נוטלים חלק פעיל בהכנת אירועים מרכזיים כגון: טקסים ועצרת זיכרון וכמובן את חגיגות יובל ה-100 לבאר-יעקב.
בחודשי הקיץ מפעיל המתנ"ס קייטנה עירונית. בימי מלחמת לבנון השני התארחו במקום כ-80 ילדים ובני נוער מיישובי הצפון.
לדברי מנהל המתנ"ס אורי שמעוני, "בשנים אחרונות ישנה מגמת עלי בהשתתפות התושבים במתנ"ס המציע סל תרבות רחב ואיכותי. כמעט בכל יום בשבוע כ-500 בני נוער ומבוגרים נוטלים חלק בחוגים השונים".

המועצה המקומית, שבראשה עומד ניסים גוזלן, מספקת מסגרות פנאי נוספות לנוער, כמו שבט צופים, מועדון 'רוטרי' וחבורת זמר 'צלילי הבאר'. המועצה מפעילה שירותים חברתיים: 'מרכז יום לקשיש', מועדון לקשישים, שירותי הנדסה וייעוץ פסיכולוגי. המועצה שמה דגש רציני על איכות הסביבה.
במסגרת פעילויות הספורט פועלים בתי ספר ייחודיים לכדורגל ולכדורסל. הוקם מגרשי פטנק משוכללים ביותר המיועדים למשחק הכדורת הצרפתי.
מועדון נוער לילדים בני 16 – 18 נמצא בשכונת הרצל, ובו מגרש כדורסל מקורה. הספרייה העירונית מציעה מבחר ספרי קריאה לעיון ולהשאלה.

החזון של באר-יעקב

כיום, בחגיגות ה-100 שנה להיווסדה, נמצאת המושבה בתנופת בנייה ופיתוח התשתיות, כולל שדרוג הנגישות אליה.
ראש המועצה, ניסים גוזלן, מיישם את חזונו להפוך את באר-יעקב לפני השפלה, לעיר יפה ומתוכננת היטב, אשר ייחודה יתבטא בשילוב ישן בחדש בשילוב בין הכפרי לעירוני ובשיפור השירות לתושב. אחת המטרות היא הגדלת מספר התושבים ב-15 השנים הבאות ב-27,000 נפש.
להלן רשימת הפרויקטים החשובים ביותר:
שיפוץ בית הראשונים, הקמת מוזיאון ומרכז מידע.
שיקוע הכביש במפגש הרכבות בכניסה לנווה דורון.
הקמת ספרייה ובית יד לבנים בשכונת גני מנחם.
סלילת כביש גישה לשכונה החדשה בתלמי-מנשה וקיר אקוסטי.
נטיעת שדרה מרכזית (שא-נס).
הקמת מגרש כדורגל במתחם הטניס.
הקמת גן מייסדים.
הקמת הכיכר המרכזית (כיכר אילנה).
הקמת צומת בן-יוסף /קרן היסוד).
שיפוץ אולם המופעים במתנ"ס.
בניית שני בתי ספר יסודיים, שתי חטיבות ביניים ו-12 גני ילדים.

ראש המועצה, ניסים גוזלן, הכריז על "מהפכת חינוך" ביישוב בשיתוף עם הממונה על תיק החינוך עו"ד יוסי אומיד. לדבריו, "המועצה תשקיע כ-30% מתקציבה בחינוך, החל מהגיל הרך ועד לתיכון".

חגיגות ה-100 ותנופת הבנייה והפיתוח יוצרות תחושה מיוחדת של התגשמות החזון: באר-יעקב – 'פנינת השפלה' – עיר ואם בישראל.

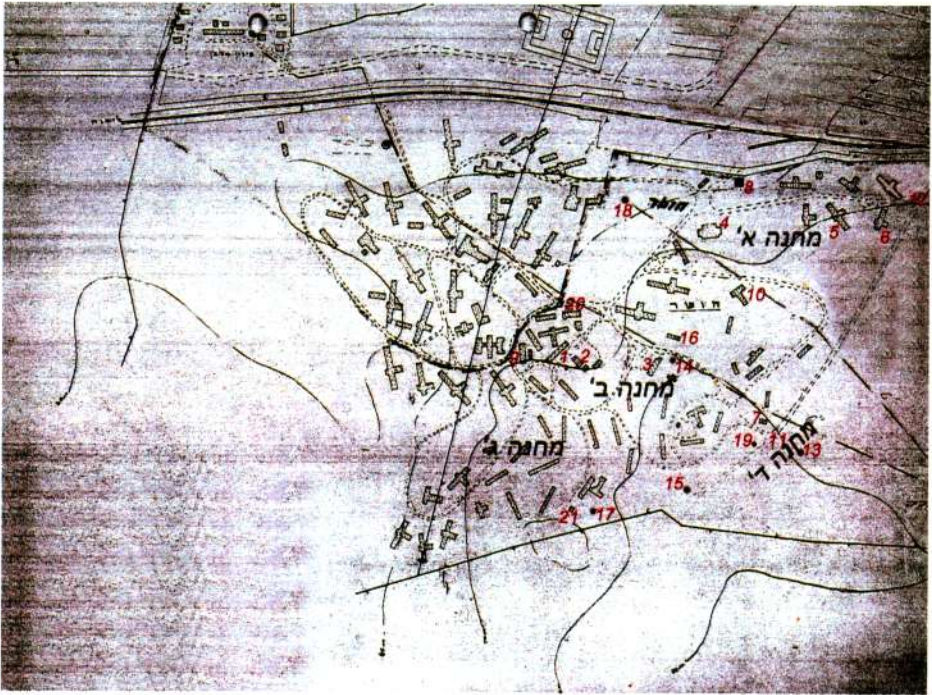
בספר זה התלכדו שני הזרמים לנהר אחד גדול ששמו באר-יעקב. התקווה היא, שהמים שלפני זה זרמו בשני ערוצים ימשיכו עכשיו לנבוע בזרם גדול אחיד של מים חיים.

הגיע היום הגדול של ואדי-לימון

הגיע היום הגדול, יום העלייה לקרקע בוואדי-לימון. וכך מתאר את היום אליהו ויגודסקי, איש ראשון לציון: "בשבת הראשונה, כיתתנו את רגלינו ובאנו ליפו לבית דיזנגוף. קבלת הפנים הייתה מאוד ידידותית. מר דיזנגוף הביא מפות והצביע על שטח אדמה מתאים ביותר למטרותינו. צירפנו עוד שני חברים, והם יונה הורוביץ ופנחסוביץ'. בשבת הראשונה יצאנו רגלי מפתח-תקווה דרך הכפרים יהודיה, בית-דגן ועקפנו את המושבה ראשון-לציון, כדי להימנע מפגישות עם אנשים, ובדרך זו לשמור את סודנו. אחרי ארבע שעות הליכה קשה רגלי, באנו לגבול האדמה הנ"ל. החבר פנחסוביץ', אשר השפה הערבית הייתה שגורה בפיו, בא בדברים עם ערבים עוברי אורח ועל ידם נעזרנו למצוא את שטח האדמה... הייתה זו הפינה הצפופית מערבית של האדמה, שממנה רואים בבירור את שתי המושבות ראשון-לציון ונס-ציונה, ומצד דרום למושבה הגרמנית – יותר נכון, בית הספר החקלאי על שם שנלר. תעלה סביב האדמה סימנה לנו את הגבולות, וכשנכנסנו פנימה גילינו שטחים נהדרים וגם סימנים של בריכות מים מתקופת נושאי הצלב... ההתפעלות שלנו הייתה כה גדולה, ששכחנו את העייפות של יום הליכה בחום השמש...לאחר זאת פתחנו בהרשמת חברים והרשימה הייתה גדולה...מר אוסישקין ז"ל העמיד לנו תנאים, כי נצרך אלינו קבוצת אנשים מרוסיה מהרי גרוזיה... האחרים הסכימו לדרשת אוסישקין, קיבלו על עצמם את יסוד המושבה". (קוצר, 1958 עמ' 36 – 38)

בחול המועד סוכות, שנת 1907 התקיימה ביפו האספה המייסדת בהשתתפותם של דיזנגוף – יו"ר חברת 'גאולה', ד"ר חיסין ושינקין נציגי 'חובבי-ציון'. באספה זו הוחלט לשלם את הסכום הדרוש לרכישת הקרקעות. רבים מהחברים התלבטו אם להצטרף. היו כאלה שעמדו בפני קשיים כספיים. רוב החברים רכשו חלקות בנות 50 דונם ו-100 דונם. באספה זו הוחלט גם לצאת לחריש הראשון לפני חנוכה ולערוך את חגיגת העלייה על הקרקע בנר השלישי של חנוכה, שנת 1907.

מפת מעברת חוטר

מקרא למפת חוטר:

12	כניסה ראשונה למעברה ליד קופת חולים	1	רחבת השוק
13	מאפיית פיתות עיראקית	2	מחסני הסוכנות
14	בית ספר יסודי 'אגודת ישראל'	3	לשכת הסעד ומנהל המעברה
15	בית ספר יסודי 'מזרחי'	4	בית קולנוע "דה מוריס"
16	מטבח ראשי	5	בית ספר יסודי "אהבת ישראל"
17	מועדון נוער עובד	6	קופת חולים כללית ולשכת המס
18	באר מים	7	דואר ונקודת משטרה
19	מגדל מים (עדיין קיים)	8	מועדון גדנ"ע
20	בית ספר 'מפתח'	9	בית כנסת "קול יעקב" ומועצה דתית
21	מקווה	10	מושב זקנים "ג'ריבה"
		11	כניסה ראשית למעברה

בחלק הראשון של הספר מובא סיפורן של משפחות חלוצי באר-יעקב חדורי האמונה הלאומית להתיישבות חדשה, פרי חזונו של הרב יעקב יצחקי, אשר על שמו נקראה באר-יעקב.

המושבה הוקמה בשנת 1907 במרכז הארץ. הקמתה פתחה צוהר ותקוות, שכן היא הוקמה כמיזוג של שני גושים שונים זה מזה: פועלים מראשון-לציון ופתח-תקווה וכן טטים - יהודי הקווקז - ומנהיגם הרוחני - הרב יעקב יצחקי.

בספר שזורים פרקי קרבות ועלילות גבורה של החלוצים האמיצים. הספר מספר על עמידתם האיתנה במערכה הקשה, על ההישרדות בסביבה עוינת ועל הפיכת המושבה ליישוב משגשג בעל יופי ואיכות חיים.

כיום באר-יעקב בת 100 שנה צועדת בגאווה ועוברת מהפך להתגשמות החזון של באר-יעקב - "פנינת השפלה", עיר ואם בישראל.

החלק השני של הספר מספר לראשונה את תולדות מעברת חוטר שהייתה בין המעברות הגדולות במרכז הארץ ואת סיפורן של הדמויות שהפכו את המקום להיסטוריה בת זמננו למרות כל הקשיים האובייקטיביים: "זוכרים ברומנטיקה את תקופת החיים הפשוטים שהיו נחלת הכלל במעברה למרות המצוקה הכלכלית, התרבותית וחברתית. המשפחות חיו זו ליד זו בהרמוניה ולכל אחד יש זיכרון שעיצב את חייו ואת הדרך שעבר".

בספר זה התלכדו הזרמים חוטר והמושבה לנהר אחד גדול ששמו באר-יעקב, והבאר תמשיך לנבוע במים חיים.

יהודה דוד, יליד 1943, עלה מעיראק בשנת 1951 בעליית "עזרא ונחמיה". סיים את בית הספר היסודי "אהבת-ישראל" במעברת חוטר, למד בתיכון בקיבוץ נצר-סירני, למד היסטוריה באוניברסיטה הפתוחה, גמלאי התעשייה האווירית, תושב באר-יעקב. פרסם ספר שירים "ליבי חפץ בשיר" ומתעתד להוציא את הספר "תולדות המשפחה" הפרטית (משנת 1820 ועד היום)

